

ВІДТВОРЕННЯ ТОПОНІМІКИ ЯК СКЛАДОВОЇ ФАНТАСТИЧНОЇ ХУДОЖНЬОЇ КАРТИНИ СВІТУ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ

А. Ю. Тіліга,

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків

В даній статті розглядаються прийоми перекладу топонімів в творах жанру фентезі з позицій відтворення фантастичної художньої картини світу в тексті перекладу, що поєднує в собі семантичний, морфологічний і етимологічний аналіз.

Ключові слова: *перекладацькі прийоми, фантастична художня картина світу, власні назви, топоніми.*

Як і будь-який інший художній твір, тексти жанру фентезі зосереджуються на діях персонажів, що розгортаються в межах певного простору – вигаданого, уявного чи штучного світу, – який справедливо вважається однією з основних рис цього жанру [1, с. 49]. В лінгвістиці на позначення цього вигаданого світу вживається термін «фантастична картина світу» (далі – ФХКС), що є формою репрезентації квазиреальної дійсності, яка протікає у вигаданому географічному просторі – «топонімі».

Британський письменник К. С. Льюїс у своєму циклі «Хроніки Нарнії» створює цілісний образ можливого світу, який в онтологічному плані є фактом уявного буття, пов'язаним з псевдореференційністю художнього тексту, де «референція створюється самим текстом, хоча і може бути потенційно співвіднесеною з дійсністю» [2, с. 5]. Фрагменти вигаданого фантастичного світу, що конструюються на ознаках реального світу, знаходять своє вербальне вираження на всіх рівнях художнього твору [3, с. 19], чим і створюється цілісність фантастичного образу. Необхідність виокремлення й подальшого аналізу засобів вербалізації ФХКС в різних мовах зумовлює **актуальність** цієї розробки.

Об'єктом дослідження є топоніми як маркери ФХКС в творах К. С. Льюїса «Хроніки Нарнії», тоді як **предметом** аналізу виступають особливості їх відтворення в англо-українському напрямку перекладу.

Розглядаючи сам простір створеної автором ФХКС, ми бачимо, що його структура нагадує реальний світ, адже в його складі можна виокремити як природні об'єкти (території, ландшафти, гори, рівнини, острови, ріки, озера тощо), так і рукотворні споруди (міста, фортеці, будинки, мости тощо) зі своїми відповідними топонімами, тобто власними назвами на позначення географічних об'єктів [4, с. 107]. Вважається, що ядро ономастичного простору світу творів фентезі належить саме топонімам, оскільки вони концентрують культурно-історичну, етичну, лінгво-культурологічну інформацію, функціонуючи певною мірою як маркери, що коригують процес розуміння тексту читачем, і сприяючи ефективній художньо-мовній комунікації [5, с. 36].

В значенні топонімів, як і інших категорій онімів відзначаються три основних компоненти: (1) побутовий чи інтродуктивний; (2) класифікуючий – відзначає приналежність референта до певного класу (денотату); (3) індивідуалізуючий [6, с. 105]. Слід відразу зауважити, що літературні топоніми (в нашому випадку топоніми Чарівної Країни) відрізняються від реальних тим, що вони, по-перше, завжди вмотивовані, оскільки є результатом свідомої творчої діяльності автора, а, по-друге, ці оніми не просто вимагають певного контексту, а структурують його, тобто ділять на ділянки, смислові локуси. Отже, перекладацький аналіз топонімів передбачає детальне вивчення не тільки їхньої структури й семантики, а й позамовного оточення – культурно-історичної інформації та комплексу різноманітних асоціацій [5, с. 34].

Як бачимо, оніми в фантастичному творі супроводжуються надзвичайно «багатим» асоціативним фоном, що вимагає від перекладача значних творчих зусиль задля адекватного іншомовного відтворення, причому немає суттєвої різниці, чи має онім експліковані інтертекстуальні зв'язки, чи він відноситься до групи автотекстуальних імен, тобто не має референта в інших можливих світах літературних творів чи в реальному світі читача [7, с. 28].

З точки зору перекладу книжні імена можна розподілити на дві групи в залежності від їх функціональних особливостей, що знаходять відображення в зовнішній та внутрішній формі одиниць. До першої групи відносяться нехарактеристичні імена, створені автором за наявною моделлю, які дуже важко відрізнити від справжніх імен. В цій групі власні імена зберігають свою основну функцію, яка зумовлює їх мовну сутність і своєрідність: вони називають предмет думки, співвідносяться з конкретним персонажем чи об'єктом, локалізуючи його в часі та просторі. Імена цієї групи слугують нам своїм звучанням [4, с. 5]. До другої групи відносяться імена, що поєднують у собі характеристики власного й загального імені. Характеристичне ім'я – це своєрідний троп метафоричної природи, що використовується в стилістичних цілях для характеристики персонажа чи соціального середовища [8, с. 162].

Серед характеристичних імен, які мають більш-менш виражену внутрішню форму, відзначаються групи власних назв, що: (1) не підлягають перекладу, оскільки їх називна функція переважає над комунікативною; (2) підлягають перекладу в залежності від контексту, який може «висвітити» їх зміст; (3) вимагають такого перекладу чи такої підстановки, при яких можна було б відтворити як називне, так і семантичне значення (каламбури) [9, с. 216].

Матеріалом дослідження стали 75 топонімів, відібраних методом суцільної вибірки з циклу К. С. Льюїса «The Chronicles of Narnia» та їх українського перекладу, зробленого на замовлення видавництва «Прогрес» В. Наріжною, С. Андрухович і Л. Овсянніковою. Для аналізу також залучалися переклади цього циклу, зроблені на замовлення видавництва «Свічадо» О. Маньком і А. Маслюхом.

Серед відібраних нами одиниць майже половину склали топоніми, утворені поєднанням денотата і атрибуту. Якщо в усіх зареєстрованих випадках (38) денотатом виступає узуальне слово, то атрибут може бути як узуальним (*Eastern Ocean, Caldron Pool*) так і okazіональним (*Island of Ramandu, Aslan's How*). Переважна більшість таких одиниць (33) є нехарактеристичними. Для заповнення простору свого фантастичного світу К.С. Льюїс створює імена, покликані називати ті чи інші об'єкти за схемою атрибут + денотат, де і атрибут, і денотат виступають узуальні слова. Для всіх цих випадків перекладацьким рішенням стало використання калькування: *Western Woods – Західні Ліси, Dragon Island – Острів Дракона, Island of the Voices – Острів голосів*. Застосування прийому калькування видається слухним навіть в контексті відтворення ФХКС як чогось вигаданого – для читачів оригіналу назви цих географічних об'єктів поставали майже такими ж, якими їх бачать читачі перекладу, оскільки *Lone Islands* і *Самотні Острови* викликають якщо і не однакові, то дуже схожі асоціації. На підтвердження того, що основною функцією таких утворень виступає номінативна, і калькування є слухним кроком, можна навести той факт, що в альтернативних перекладах було відмічено випадки деонімізації – *Northern Mountains – гору* і вилучення – *the Hermit of the Southern March – Пустельник*.

Сама численність і побудова топонімів цієї групи дозволяють нам дійти висновку, що автор бажає створити образ країни Нарнії близьким і зрозумілим до читача на його мові, адже Нарнія сама по собі нагадує улюблені Льюїсом місця в Англії та Ірландії [10, с.32].

Якщо ж у вищенаведеній схемі топоніму атрибутом виступав авторський okazіоналізм-онім, то, як правило, використовувався прийом напівкалькування: атрибут транскодувався, а денотат перекладався. Таким чином було перекладено 8 одиниць: *Island of Ramandu – Острів Раманду (антропонім), Aslan's How – Асланів Курган (зоонім), Fords of Beruna – Броди Беруни (топонім)*.

Цікавим для перекладацького аналізу став топонім *Duffer Island – Острів Даффероногів*. Ця власна назва є характеристичною, оскільки з англійської *duffer* – «нікчема, нездара, дурень», що влучно характеризує істот, яких вона позначає. В перекладі ці істоти називаються *дафферами*, однак транскрибування не дозволяє передати семантичний компонент власної назви. Щодо самого топоніму, то перекладач застосовує іншу назву цих створінь, що зустрічається в тесті: *dufferpods – дафферонози*. Інший перекладач користується функціональним аналогом – *дурбас/острів дурбасів*. Другий варіант перекладу видається більш привабливим, оскільки передає внутрішню форму – семантичну складову – слова, а транскрибований варіант є зовсім немотивованим для читача.

Калькування також використовується для перекладу топоніма з авторським коментарем:

*The lamp-post which the Witch had planted (without knowing it) shone day and night in the Narnia forest, so that the place where it grew came to be called **Lantern Waste**.*

*Ліхтар, котрий проти власної волі посадила Відьма, осявав ліс Нарнії вдень і вночі, тож місце, де він виріс, почали називати **Ліхтарною Пущею**.*

Ще один такий топонім перекладається змішаним способом – калькуванням, функціональною заміною денотату на означення, і додаванням.

*Caldron Pool is the big pool right under the cliffs ... The great waterfall pours into it... The waterfall keeps the Pool always dancing and bubbling and churning round and round as if it were on the boil, and that of course how it got its name of **Caldron Pool**.*

Кам'яний Казан – так називається глибока улоговина ... Величезний водоспад впадає в озеро ... Вода під водоспадом безупинно виріє й піниться, немов її кип'ятять; звідси й виникла назва Кам'яний Казан.

Мабуть найважливішу групу в нашому аналізі становлять топоніми, створені самим автором. Наведемо декілька прикладів: (1) *Narnia – Нарнія* (спосіб перекладу – транскрибування), походить від назви невеличкого містечка в Італії, звучання якого сподобалося К.С. Льюїсу; (2) *Cair Paravel – Кер Паравел* (спосіб перекладу – транскрибування), перша частина назви замку походить з валлійської *Caer*, що означає «фортеця»; (3) *Chippingford – Чипінгфорд* (спосіб перекладу – транскрибування), в першій частині назви містечка використовується розмовний аналог слова «ринок», тому гра слів у фразі *it's a market day at Chippingford* в українському перекладі втрачається; (4) *Aslan's How – Асланів Курган*, (спосіб перекладу – напівкалька), ім'я головного персонажа циклу *Aslan* у перекладі з тюркської і означає лев, а сам письменник дізнався про це ім'я під час поїздки до Османської Імперії, де його вразила елітна охорона султана, яка так і називалася.

Взагалі Хроніки Нарнії відзначаються дослідниками як твір, сповнений біблійними алегоріями і алюзіями. Пропагуючи християнські мотиви, К.С. Льюїс робить це за рахунок протиставлення християнського світу і мусульманства, західної цивілізації та сходу, уводячи в свій світ країну *Calormen – Калормен* (спосіб перекладу – транслітерація), від латинського *calor* – «спекотний». З точки зору відтворення образу створений перекладачем відповідник частково зберігає значення вихідної одиниці, оскільки він асоціюється зі словом «колір», так само як і в оригіналі, що є доволі символічним, адже в творі ця країна описується як дуже строката. Крім того передається і оригінальна ідея автора, оскільки в українській мові є запозичені однокореневі слова *калорифер* та *калориметр*. На відміну від Нарнії, в Калормені переважають okazіональні топоніми, що транслітеруються: *Azim Balda – Азим Балда, Zulindreh – Зуліндрех, Mezreel – Мізрил, Tashbaan – Ташбаан*. Ці назви доповнюють образ чогось чужого, навіть ворожого, і переклад за допомогою транслітерації повністю передає задум автора, за яким назви в Калормені, вочевидь, підбиралися за звучанням а не за значенням. Так, багато назв в Калормені мають коротку голосну [a] і звук [o], які є досить поширеними в мовах Близького Сходу. К.С. Льюїс також визнавав, що має досить традиційні вподобання в поезії – плавні приголосні [l] та [r] і носові [m] та [n] – вважаються ним наймелодійнішими. В усіх творах Льюїса, персонажі і місця, що асоціюються з Богом, містять такі мелодійні приголосні: *Alambil, Aslan, Ramandu*. Інші ж приголосні –

фрикативні [f], [v], [z] і проривні [p], [b], [j], [k], [t], [d] вважаються більш прозаїчними і грубими, вони і складають основу для створення імен негативних персонажів [11, р. 133].

Аналізуючи перекладні відповідники, отримані за допомогою транскодування, нами були виявлені суттєві розбіжності між перекладами різних видавництв, наприклад: *Azim Balda* – *Азим Балда* – *Азим Бальда*, *Mezreel* – *Мізрил* – *Мезриль*, *Charn* – *Чарн* – *Черн*. Такі розходження вказують на невідповідності не лише при виборі прийому перекладу, а й в межах одного і того ж прийому. Це повністю підтверджує зауваження, зроблене Д.І. Єрмоловичем про те, що практика запозичення і передачі іншомовних імен власних страждає від невпорядкованості і стихійності, розбіжностей у варіантах відповідників та порушень еквівалентності перекладених текстів [6, с. 115]. Однак варто відразу зазначити, що цей коментар має стосуватися, перш за все, узуальних топонімів. Щодо ж передачі топонімів художнього тексту, то особисте бачення перекладача, міркування ефонії і його власні вподобання мають переважати над уніфікацією та певними стандартами. Прикро, однак, те, що навіть в одному і тому ж виданні були помічені розходження у формі топоніма *Calormen* – *Калормен* – *Келормен*, поруч з іншими очевидними прорахунками перекладачів або редакторів: *South Narnia* – *Північна Нарнія*. Певні запитання викликає адаптивне транскрибування топоніму *Archenland* – *Арченландія*. З тексту видно, що це країна, розташована в горах, а її зображення на картах віддалено нагадує арку, тому вірогіднішим прочитанням топоніму, на нашу думку, є *Аркенландія*. Напевне, подібні думки відвідували перекладача з видавництва «Свічадо», який взагалі запропонував описовий переклад і утворив Верхоландію, надавши слову відповідного семантичного значення.

Повертаючись до перекладу топонімів з оказіональним компонентом, варто відзначити, що переважна більшість читачів оригіналу можуть не відчувати занадто ретельно прихованих автором символів, тому не можна ставити перекладачеві за провину, якщо він не відтворить їх символічність [9, с. 222].

Серед проаналізованих топонімів було виявлено два випадки використання автором гри слів – лексичних каламбурів на основі оказіонального компонента, що були повністю відтворені в перекладі:

- *I got in through the wardrobe in the spare room," said Lucy.*
- *... from the far land of Spare Oom ... the city of War Drobe ...*

Автор створює ці вигадані топоніми шляхом морфологічної зміни узуальних слів *wardrobe* і *spare room* і додає до них денотативний елемент у перекладі:

- я прийшла крізь шафу в кімнаті для гостей.
- ... з далекої країни Кімнати-ля-Гостей ... міста Шах-Бу...

Каламбур відтворюється способом, близьким до оригіналу: перекладені відповідники морфологічно модифікуються і до них додається відповідний перекладений денотат.

Проведене дослідження дозволило показати, що топоніми виступають невід'ємною складовою членування простору ФХКС не тільки як її «наповнювачі» (термін Д. М. Павкіна), а й як одиниці, які одержують в текстах якісну характеристику і створюють відповідний образ. Саме тому переклад топонімів вже з позиції складових образу як елементів фантастичної художньої картини світу змушує перекладача виходити за рамки семантичного, морфемного чи етимологічного аналізу. Вони мають прихований зміст, часто невираженого характеру, тому завдання перекладача полягає у віднайденні, розтлумачуванні й передачі їх у перекладі якнайближче до оригінального задуму автора.

ВОСПРОИЗВЕДЕНИЕ ТОПОНИМИКИ КАК СОСТАВЛЯЮЩЕЙ ФАНТАСТИЧЕСКОЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ КАРТИНЫ МИРА В АНГЛО-УКРАИНСКИХ ПЕРЕВОДАХ

А. Ю. Тилига

В данной статье рассматриваются приемы перевода топонимов в произведениях жанра фэнтези с позиций воспроизведения фантастической художественной картины мира в тексте перевода, что объединяет в себе семантический, морфологический и этимологический анализ.

Ключевые слова: переводческие приемы, фантастическая художественная картина мира, имена собственные, топонимы.

TRANSLATION OF TOPONYMS AS COMPONENTS OF FANTASY FICTION WORLD VIEW REPRESENTATION IN ENGLISH-UKRAINIAN

А. У. Tiliha

The present article deals with the translation of toponyms in texts of fantasy genre on the basis of fantasy fiction world view representation as a combination of semantic, morphologic and etymologic analysis.

Key words: translation techniques, fantasy fiction world view, proper names, toponyms.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Timmerman J. H. *Other Worlds: The Fantasy Genre* / J. H. Timmerman. – Bowling Green : Bowling Green University Popular Press, 1983. – 130 р.
2. Павкін Д. М. Образ Чарівної Країни в романах Дж. Р. Р. Толкієна: лінгвокогнітивний аналіз: автореф. дис.... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Д. М. Павкін. – К., 2002. – 18 с.
3. Тодоров Ц. Введение в фантастическую литературу / Тодоров Ц.; [перев. с франц. Б. Нарумова]. – М.: Дом интеллектуальной книги, Русское феноменологическое общество, 1997. – 144 с.
4. Суперанская А. В. Имя – через века и страны / А. В. Суперанская; [изд. 2-е, испр.]. – М.: Издательство ЛКИ, 2007. – 192 с.
5. Луговая Е. А. Топоним виртуального пространства как культурно-историческая категория (на материале эпопеи Дж. Р. Р. Толкиена «Властелин Колец»): дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Е. А. Луговая. – Ставрополь, 2006. – 217 с.
6. Ермолович Д.И. Имена собственные. Теория и практика межъязыковой передачи на стыке языков и культур / Д. И. Ермолович. – М.: Валент, 2005. – 416 с.

7. Лунькова Л. Н. Интертекстуальность художественного текста: оригинал и перевод: автореф. дис.... на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Л. Н. Лунькова. – М., 2011. – 38 с.
8. Виноградов В. С. Перевод: Общие и лексические вопросы: учебное пособие / В.С. Виноградов. – [3-е изд.] – М.: КДУ, 2006. – 240 с.
9. Влахов С. Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – М.: Международные отношения, 1980. – 343 с.
10. Sammons M. C. “A Far-Off Country” A Guide to C.S. Lewis’s Fantasy Fiction / M. C. Sammons. – Lanham : University Press of America Inc., 2000. – 392 p.
11. Downing D. C. From Into the Wardrobe: C. S .Lewis and the Narnia Chronicles / D. C. Downing. – San Fransisco: Jossey-Bass, 2005. – 238 p.

Надійшла до редакції 20 січня 2012 р.